

nove smrti, a posebice nakon što je na XXII. kongresu Komunističke partije Sovjetskog saveza 1961. god. usvojen poznati »Moralni kodeks graditelja komunizma« (usp. A. Vukanović, *Moralni odgoj*, Zagreb 1974., str. 39-40.).

Peter Ehlen je u svom djelu »Philosophische Ethik in der Sowjetunion« obradio ovo razdoblje nakon spomenutog kongresa, praktično desetak godina. Svoja je istraživanja sveo na filozofsku problematiku. Nakon uvodnog poglavlja o počecima sovjetsko-marxističke etike, autor je građu podijelio na ova poglavlja: predmet etike, »kategorije« i »principi«, ćudoređe i društvo, narav i utemeljenje ćudorednog trebanja i ćudoredne dužnosti, kriterij ćudorednog djelovanja, narav ćudorednih vrednota, dobro i zlo, sloboda i nužnost, savjest, ćudoredni napredak, ljudsko i klasno u ćudoređu, kreposti komunističkog ćovjeka te mržnje i ćudoređe.

Autor je temeljito proučio sovjetske autore. On opširno iznosi njihova izlaganja, ali pojedinim poglavljima dodaje i kritički dio gdje ulazi u diskusiju s autorima. Navodi obilnu literaturu, i to u originalu, što nije baš ćest slučaj kod zapadnih autora. Glavni autori kojima se bavi jesu: Arhangel'skij, Bandzeladze, Drobnickij, Harćev, Mil'ner-Irinin, Samsonova, Šiškin, Titarenko, Tugarinov i Utkin.

U zaključnom osvrtu autor ističe šarenilo današnjih sovjetskih autora s obzirom na etičku problematiku. On smatra da se oni dadu uglavnom svrstati u ove ćetiri skupine: a) autori koji naglašavaju partijsko-instrumentalni znaćaj etike, b) autori koji istiću društveno podrijetlo morala i etike, c) autori koji prvenstveno promatraju moral pod povijesno-dijalektičkim vidom, i d) autori koji raspravljaju o etici utemeljuju »esenćijalnoantropološki«. Dok prva skupina nastavlja tradiciju revolucionarnog i klasnog pristupa u odrećivanju ćudoređa, dotle ćetvrta (posebice Bandzeladze i Mil'ner-Irinin) nastoji utvrditi njegov općeljudski znaćaj. Nije potrebno posebno istićati da baš ova posljednja skupina, iako — ćini se — ne

baš brojna, predstavlja najboljeg sugovornika u humanistićkim razgovorima o etici.

Iz Ehlenova se djela vidi u kakvim se teškoćama nalaze sovjetski etićari, a i marxistićki općenito, kad je rijeć o racionalnoj i sustavnoj razradi etićkih problema. Presudno je pitanje da li se marxistićki moral temelji prvenstveno na klasnom i partijskom elementu ili mu je podrijetlo u ljudskoj naravi, izvan i iznad klasnih podvojenosti. Tek u ovom zadnjem slučaju moral ćuva svoju autonomiju, koja je u stanju da zauzme kritićan stav i prema postojećem poretku te državnom i stranaćkom aparatu. Doduše, svi sovjetski etićari navode neke opće ljudske vrline (istinoljubivost, radinost itd.), ali svi ne povlaće zadnje teoretske zaključke pa se nerijetko zadovoljavaju malograđanskim opisivanjem ljudskih vrlina. Polako se probijaju prema nećemu dubljem i »ontoloćkom« u svakom ćovjeku, nećemu što je temelj ćovjeka kao osobe i njegovih prava. I kod sovjetskih autora ima pokućaja u tom smjeru, iako ne onako izrićito i jasno kako je to poduzeo, na primjer, E. Bloch u svom djelu »Naturrecht und menschliche Würde« (Frankfurt 1961.).

Ehlenovo djelo je svakako korisno da se upozna misao sovjetskih etićara. Vidi se kako se probijaju, makar polako i mućno, od jednostrane i stranaćke »partitike« prema stavovima i pogledima koji odišu humanizmom i kojima se mora priznati ozbiljna znanstvena vrijednost. Ovakvi su radovi veoma korisni, posebice u našoj sredini. Bilo bi korisno kad bi netko pokućao sustavno prikazati etićku misao i jugoslavenskih marxista. Vjerojatno bismo našli naglaske i poglede koji nisu poznati, osobito ne široj javnosti.

M. Valković

KATARSKO-DUALISTIĆKA HEREZA U DJELIMA SUVREMENIH BUGARSKIH HISTORIĆARA

Francuzi rado istiću — ne bez primjese humora — da se kod njih svake godine tiska barem po jedna

opsežnija studija o Napoleonu, Ivani Arškoj i Albigenzima. Zadnjih godina objavljene su na francuskom jeziku tri knjige bugarskih povjesničara o problemu katarsko-dualističke hereze u srednjem vijeku.

Godine 1971. profesor Vladimir Topenčarov, tadašnji ambasador N. R. Bugarske u Parizu, izdao je knjigu pod naslovom »Boulogres et cathares, deux brasiers une seule flamme« (izd. Seghers, Paris 1971, 205 str.). Godinu dana kasnije izdavač E. Privat iz Toulouse objavljuje na francuskom jeziku skraćeno izdanje zanimljive povijesne studije »Bogomilstvoto v Balgarija« uvaženog bugarskog povjesničara Dimitrija Angelova (Le bogomilisme en Bulgarie, izd. E. Privat, Toulouse 1972, 128 str.). Ugledna izdavačka kuća Payot izdala je lanjske godine opsežno djelo sofijskog profesora Borislava Primova »Les Bougres, historie du pope Bogomile et de ses adeptes« (izd. Payot, Paris 1975, 325 str.).

Sve tri publikacije imaju određenu ideološko-političku usmjerenost. Osnovni zadatak trojice autora svodi se na povezivanje bogumila i albigenza koje bi, što se tiče VI. Topenčarova i B. Primova, trebalo poslužiti kao uzor za suradnju francuskog i bugarskog naroda, neovisno o razlikama njihovih današnjih društveno-političkih koncepcija. Čitaoca ne smije zbniti uporno naglašavanje socijalno-revolucionarnog karaktera ideologije dualističkih heretika.

a) VI. Topenčarov polazi od analize izraza »Bougre« koji u francuskom jeziku ima dva oprečna značenja: pejorativno (idiot) i meliorativno (dobričina, čovjek koji oprašta i lako se prilagođuje situaciji). Podrijetlo samog pojma vezano je uz pojavu dualističke hereze u Francuskoj za koju se vjerovalo da dolazi iz Bugarske.

Autor naglašava da je bugarski bogumilizam baš kao i katarsko-dualistički pokret unutar granica Zapadne Crkve početkom XIII. stoljeća postao »opasnost za klerikalno-socijalnu oligarhiju« (str. 24). Protiv ovih je »vaticanski (!) kler« organizirao četvrtu križarsku vojnu (str. 25), alj »kod Zagreba, gdje su

zapadni križari napuštali rimokatolički svijet, sukobili su se s Bugarima« (str. 26). Nije poznato odakle autoru podatak da je još 1167. godine »prema klerikalnim izvorima bilo četiri milijuna pristaša katarsko-bogumilskog pokreta« (str. 163). U bilješki se, istina, poziva na francuske medieviste E. Griffea i A. Dondainea (str. 203) koji na navedenim mjestima uopće ne govore o broju pristaša katarsko-dualističkog pokreta nego iznose argumente »za« i »protiv« vjerodostojnosti akata katarskog sabora iz 1167. godine.

VI. Topenčarov se neizravno dotiče i hrvatskih dualista u vezi sa spornim pismom legata Konrada iz 1223. godine (usp. F. Šanjek, Albigeois et chrétiens bosniaques, Revue d'histoire de l'Eglise de France, LIX, 1973, str. 215-267). Iz Konradova se pisma razabire da se u »predjelima Bugarske, Hrvatske i Dalmacije« pojavio neki protupapa čiji je autoritet kod francuskih katara predstavljao izvjesni Bartol iz Carcassonne (usp. F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani, Zagreb 1975, str. 83-84). U spomenutom pismu papinog legata profesor Topenčarov pronalazi da su »heretici albigenzi sebi izabrali kao antipapu u krajevima Bugarske, Hrvatske i Dalmacije: Bugara Bartola« (str. 168). Naravno da ovakovo izvrtanje historijskih vrela »podcrtava ulogu bagumila u evropskom pokretu« (str. 168).

Izgleda da autoru nisu poznate ni najelementarnije historijsko-historiografske datosti, jer kako inače shvatiti da prokletstvo protiv onih koji odbacuju kult križa iz Borilova sinodika (1211) pisac pripisuje popu Kozmi (X. st.) ili da prezime A. Dondainea, jednog od najboljih poznavalaca katarske literature, piše kao A. Dondin (str. 156).

Autor tvrdi da je bogumilska literatura dala idejama svoga vremena evropske dimenzije (str. 150). Prema tvrdnjama istog autora »intuicija bugarskih dualista, mnogo prije Galileja, Kopernika, Newtona i Keplera, otkrila je heliocentrizam našeg planetarnog sistema« (str. 129-130). Dokaze za tu svoju tvrdnju autor pronalazi na solarnim

rozetama bosanskih stečaka »gdje je bogumilizam u jednom trenutku postao službena religija« (str. 130). Bogumili se bore i za emancipaciju žene (str. 118), a prokreaciji se ne protive zbog moralnog pesimizma, tj. da se rađanjem djece ne bi povećala materija a time i zlo u svijetu, nego da se na taj način ne stvaraju nove žrtve bogatih eksploatatora sirotinje (str. 98-99).

U izlaganju društveno-političkih i religioznih događaja iz X-XIV. stoljeća autor se služi sasvim suvremenom terminologijom: Vatikan (str. 25), kontestacija (str. 34), devijacionisti (str. 45), socijalni, humanistički i demokratski duh (str. 53), antisemitske predrasude (str. 56), besprijekorni internacionalizam (str. 123), debljanje na račun naroda (str. 102) i sl.

b) D. Angelov, koga francuskim čitaocima predstavlja Jean Duvernoy (str. 7-15), ističe da bogumilizam predstavlja jedno od najvažnijih socijalnih i vjerskih učenja srednjovjekovne Bugarske (str. 17). Manje je uvjerljiva njegova tvrdnja da su bogumilski propovjednici razvili značajnu literarnu aktivnost koju su njihovi protivnici s vremenom gotovo posve uništili (str. 17).

Knjizi D. Angelova manjka kritički aparat za kojim će požaliti svaki historičar i medievist.

U prvom dijelu knjige autor nastoji prodrijeti u sam proces nastajanja bogumilizma (str. 21-54). Kao uvjereni marksist, pisac pronalazi izvor bogumilizma u socijalno-ekonomskim kontradikcijama bugarskog feudalnog društva IX. i X. stoljeća (str. 21-32), zatim u prisutnosti starih poganskih vjerovanja (str. 33-35) i, napokon, u utjecaju neukog seljačkog klera, napose popa Bogumila koji je znao pridobiti osjećaje potlačenog naroda (str. 47-49).

D. Angelov smatra da pojava bogumilizma u Traciji (oko današnjeg Plovdiva) nije slučajna, jer su se tamo u drugoj polovici IX. stoljeća bili nastanili pavličani na koje se u mnogočemu naslanjaju bogumili. Iz Tracije i Makedonije bogumili su se ubrzo raširili po

čitavom teritoriju bugarske države. Autor nastoji utvrditi iz kojih su se društvenih slojeva regrutirali organizatori i propovjednici bogumilizma. Pozivajući se na spise carigradskog patrijarha Teofilakta i popa Kozme, D. Angelov zaključuje da su ovi bili iz redova seljačkog klera a njihovi pristaše da su bili uglavnom seljaci i siromašni građani (str. 52-53).

U drugom dijelu pisac obrađuje bogumilizam kao vjersko učenje. Kod izlaganja bogumilske eshatologije podjednako se oslanja na bizantske pisce (Psellos, Zigabenos itd.) i na apokrife od kojih su najvažniji »Tajna večera« i »Izajijino viđenje«. Autorovu oku nije promakla doktrinarna povezanost bosanskih krstjana i jednog dijela talijanskih katara s umjerenim bugarskim dualistima (str. 66). S određenom rezerviranošću piše o tzv. »bosanskoj legendi o stvaranju svijeta« koja »ako je istina da je bila raširena među hereticima u Bosni, ipak je njezina prva domovina bez sumnje Bugarska« (str. 83-99).

U trećem dijelu pisac daje historijsku retrospektivu bogumilstva u Bugarskoj i njegov utjecaj na razvoj dualističkih zajednica na Balkanu i u zapadnoj Evropi (str. 101-121). U Bosni se bogumili prvi put javljaju u XI. stoljeću (ovdje se autor oslanja na pisanje D. Mandića), ali jači bogumilski utjecaj počinje tek u XII. stoljeću s organiziranjem zajednice koja je poznata pod imenom »Crkva Slavonije« (str. 112). Predstavnici ove Crkve utječu početkom XIII. stoljeća na razvoj katarskog pokreta na Zapadu, osobito nakon bijega njihovog vođe Bartola u Francusku (str. 117). U podnaslovu na str. 111 spominje se utjecaj bogumilizma u Rusiji ali u samom tekstu o tome se više ne govori. Krajem XIV. stoljeća Turci zauzimaju Bugarsku. Bogumilizam kao socijalni antifeudalna ideologija nije se mogao uspješno suprotstaviti turskom osvajaču koji bugarskom narodu nametne svoj društveni i religiozni sustav (str. 121). U zaključku autor ističe da je bogumilizam, bez obzira na svoje utopističke i nihilističke stavove, odigrao odlučujuću ulogu

gu u oblikovanju svijesti naroda pomažući im u njihovoj borbi za bolji život (str. 121).

c) B. Primov daje svojoj knjizi izrazito bugarski pečat. Njegove su simpatije na strani »Bugara«, tj. dualističkih heretika koje »milo-srdna (rimska) crkva« bezobzirno progoni (str. 9).

Autor svoje relativno brojne citate ne opravdava uvijek odgovarajućim bilješkama, stoga je nemoguće znati da li pisac citira povijesne izvore ili su ti navodi plod njegove mašte (npr. cit. na str. 11-12).

Autorovo poznavanje historijskih vrela i povijesne literature izgleda odveć oskudno i površno. Nije jasno odakle mu podaci o pojavi dualističke hereze u okolici Pariza (str. 24). U bibliografiji (str. 298) se navodi Dondaineovo izdanje rasprave »O katarskom krivovjerju u Lombardiji«, ali se iz teksta vidi da mu ovaj protuheretički spis nije poznat, iako je o tom Dondaineovom izdanju pisao još 1964. godine (usp. B. Primov, Svedenija iz anonimnim izvor na vlijanieto na balgarskoto bogomilstvo v Zapadna Evropa, str. 299-313, ovdje citirano na str. 295).

B. Primov dotiče problem postanka dualističkog krivovjerja na Zapadu. Uz pomoć semantike (francuske dualiste naime nazivaju »Bougres« — Bugari) dokazuje da su francuski, talijanski i ostali katari ustvari bogumili ili sljedbenici bugarskih dualista. Opis dualističkog krivovjerja na Apeninskom poluotoku počinje s osnutkom Rima (usp. str. 34-43).

Autor na više mjesta dotiče također problem postanka hereze u Hrvatskoj gdje pod isti nazivnik stavlja dualiste i borbe za narodni jezik u liturgiji (str. 140-143). Prijevod navedenih tekstova često puta je odviše slobodan: »Ecclesia universalis« prevodi kao »Eglise oecuménique«; gotška (glagoljska) slova kod Tome Arhiđakona zove ćirilicom (str. 140-142) itd.

Pozivajući se na »Žitije svetog Simeona«, B. Primov ističe da je bogumilska hereza iz Bugarske prešla u Srbiju. U vezi s pojavom bogumilstva u Bosni pisac se uglavnom oslanja na knjigu D. Man-

dića (Bogumilska Crkva bosanskih krstjana, Chicago 1962). Najizrazitije značajke heretičkog pokreta u Bosni otkriva u opoziciji heretika »službenoj crkvi i državnim vlastima« te njihovoj beskompromisnoj borbi protiv Mađara i rimskog katolicizma (str. 177). U XIII. stoljeću »Crkva bosanska« postaje službenom crkvom u Bosni i susjednim krajevima. Patarni hrvatskog podrijetla bore se 1396/97. godine na strani građana Zagreba protiv Kaptola (str. 178). Neprijateljsko držanje kralja Tomaša prema hereticima bilo je presudno za budućnost bosanske države. Bosansko-humski heretici prihvaćaju tursku vlast i islam tako da je i danas veliki dio bosanskog stanovništva muslimanske vjere (str. 180).

Bogumilsku umjetnost autor svodi na stečke kojih se najviše sačuvalo u Bosni i Hercegovini (str. 189-201). Heretici su — piše B. Primov — u jednom jedinom slučaju mogli javno izraziti svoje uvjerenje, tj. umirući za svoju vjeru (str. 189). Ovi nadgrobnni spomenici, po mišljenju autora, koji se poziva na »najveći dio arheologa i historičara« (str. 190), predstavljaju »duhovnu i revolucionarnu snagu koju je samo jedan revolucionarni pokret kao što je bogumilizam mogao nadahnuti« (str. 190). Uzdignute ručke sa stečaka znak su jedinstvene borbe protiv svih vlasti toga doba koje obilježava odbijanje da se podredi bilo kakvoj hijerarhiji. Ovdje se pisac poziva na »poznatog stručnjaka za ove spomenike Miroslava Krležu« (str. 193). Autor ostavlja otvorenim pitanje da li su steći isključivo djelo heretika, bogumila ili patarena (str. 193), ali malo dalje ipak zaključuje da su to »djela bogumilske umjetnosti«, budući da u Bosni i Hercegovini nema ostataka crkava niti crkvenih motiva na ovim nadgrobnim spomenicima (str. 194).

Na str. 207. pisac ističe da »Dalmatinska crkva«, koja se spominje u zapisniku katarskog sabora iz 1167. godine (usp. F. Sanjek, Le rassemblement hérétique de Saint-Félix-de-Caraman et les églises cathares au XII siècle, Revue d'histoire ecclésiastique, LXVIII, 1972, str. 767-799), obuhvaća heretičke za-

jednice u Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj. Ove su zajednice kasnije bile organizirane u here tičku »Crkvu bosansku« ili »Crkvu slavonsku«.

Ne bismo se složili s piščevom tvrdnjom da su bosanski krstjani prešli na islam zbog averzije prema katolicizmu (str. 269). Treba naime imati na umu da su »pravi krstjani« predstavljali manjinu koja je u XIV. i u prvoj polovici XV. stoljeća imala veliki ugled u narodu ali koja s vremenom gubi svoju privlačnu moć i polako nestaje s pozornice događaja. Nije isključeno da su neki predstavnici »Crkve bosanske« prihvatili islam. Jedan dio krstjana iselio se u sigurnija hrvatska područja ili na teritorij mletačke republike koja 5. siječnja 1466. godine obećaje gostoprimstvo gostu Radinu i 50-60 osoba »njegova zakona i njegove sekte« (F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani, str. 178). Među simpatizerima bosanskih heretika bilo je mnogo više onih koji su prigrlili islam, ali ovi nisu bili članovi »Crkve bosanske« u pravom smislu riječi.

Dio kritike ide svakako na račun francuskog prevodioca (Monette Ribeyrol) koji geografski naziv »Rothomagus« prevodi sa »Rotomage« (str. 212) a riječ je o gradu Rouen u Normandiji.

Kronološke tablice, rječnik here tičkih pojmova i popis važnijih here tičkih organizacija, koje autor donosi na kraju knjige, imaju također svojih manjkavosti. Opći je dojam da je autor htio mnogo ali je zapravo pokazao malo.

Iako opsegom najmanja, knjiga D. Angelova ostaje ipak najvredniji prilog proučavanju bogumilstva i njegovom utjecaju na katarsko-dualistički pokret koji se u XII. i XIII. stoljeću razvio na području Rimske Crkve.

Franjo Šanjek

G. HUBER, *Moj će anđeo ići pred tobom*, preveo Radovan Grgec. Izdanje HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1976, 123 str.

Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda izdalo je u nizu

»Novi vidici« kao 8. svezak knjigu Georgesa Hubera »Moj će anđeo ići pred tobom«. Djelo je s francuskog preveo prof. Radovan Grgec. Pisac knjige je Georges Huber, švicarski katolički laik, novinar, dopisnik brojnih listova. Kao novinar proveo je u Rimu tridesetak godina. Istakao se je u laičkom apostolatu i u pokoncilskoj djelatnosti. Napisao je nekoliko knjiga s vjerskom tematikom, a ovo mu je djelo objavljeno prvi put god. 1970. »U vrijeme nuklearne fizike i svemirskih letova, — čitamo u predgovoru — u vrijeme desakralizacije i demitizacije, suvremenom čovjeku i vjerniku teško je vjerovati u sve ono što ne može vidjeti ili opipati« (str. 5).

Nema sumnje da će ta Huberova knjiga među našim čitateljima izazvati različite reakcije, ocjene i kritike. Recimo otvoreno! Bit će i onih koji će je nastojati omalovažiti, prikazati je bezvrijednom. Neki će je prihvatiti možda i s prevelikim oduševljenjem. Sve zavisi od čitatelja, njegove teološke naobrazbe i njegove veće ili manje sklonosti prema problemima angelologije i demonologije. Djelo G. Hubera u svojoj je vrsti bez sumnje vrijedno. Ono doduše nema dublje teološke vrijednosti i ostaje na razini solidne novinarske teologije. To su pobožna razmišljanja autora o tekstovima Biblije, pojedinih crkvenih dokumenata, papa, teologa, svetaca i crkvenih pisaca koji govore o anđelima, o njihovom značenju, djelovanju i intervencijama u životu čovjeka.

Za naslov knjige uzete su riječi Biblije iz knjige Izlaska. Bog je naime posredstvom anđela vodio Izraelce četrdest godina kroz tisuće potoke od obala Nila do obećane zemlje. Danju bi anđeo razastirao veliki oblak nad Izraelcima kako bi ih zaštitio od sunca, a noću bi palio ispred njih ognjeni stup da im rasvijetli put. Tako je Bog ispunio svoje obećanje koje je najavio riječima: »Saljem, evo, svog anđela pred tobom, da te čuva na putu i dovede te u mjesto koje sam priredio . . . Moj će anđeo ići pred tobom« (Izl 23, 20—23).

Svjedoci smo da se u posljednje vrijeme u svijetu sve više pojavljuje zanimanje za angelologiju i